

ДО 80-РІЧЧЯ ВУНАС

УВАЗІ читача запропоновано два таємних документи, цікавих для нас тим, що хоча вони обидва відносяться до часу, коли ВУНАС вже не існувала, однак висвітлюють подальшу долю української орієнталістики, атмосферу, що склалася або цілеспрямовано складалася навколо неї у партійних правлячих колах. Вони дають також певні відповіді на питання, чому цілу наукову галузь було знищено на початку 30-х рр. і чому знадобилося більш півстоліття наполегливої роботи ентузіастів, нарешті, великі зміни на державному рівні для її відродження.

Звертає на себе увагу той факт, що серед осіб, які відігравали впливову роль у роботі ВУНАС та інших сходознавчих установ, було багато таких, що не мали ніякого відношення до орієнтальних студій, і це вказує на надмірний рівень політизації цілої наукової галузі, яка, призвела до її загибелі.

Перший документ без назви і підпису належить до підготовчих і має відношення до подій, що відбувалися у червні 1933 р. у ВУАМЛІН. Науково-дослідний інститут Близького Сходу, підпорядкований їй, підлягав суворій критиці з боку комісії КП(б)У за низький рівень ідеологічної роботи, зокрема за недостатній контроль за роботою Близькосхідної комісії ВУАН, головою якої був А.Ю. Кримський, а фактичним керівником – К.Ф. Штепа. Отже, було прийнято рішення надіслати спеціальну бригаду для перевірки академічної комісії. Відповідних документів не знайдено, але відомо, що комісія перестала функціонувати у червні 1933 р., а в серпні того ж року НДІ Близького Сходу припинив існування, оскільки був перетворений на сектор сходознавства у складі Аграрно-економічного інституту ВУАМЛІН.

Другий документ з'явився, коли долю сходознавчих установ в Україні було давно вирішено й загавровано їхню діяльність як ворожу, шпійонську, шкідливу. Він виник у процесі розбору архіву ВУАМЛІН, яка і сама на той час була розгромлена. Читач сам може оцінити, який політичний клімат

панував у країні і яку роль відіграло партійне керівництво у розвитку науки.

I.

Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. X, спр. 27902, арк. 1–5.

Всеукраїнська наукова асоціація Сходознавства, що її було засновано 1925 року під головуванням тов. Шліхтера¹, вперше на Україні почала роботу по вивченню Сходу в певній організованій формі. За період з 1926 по 1929 рік, коли головою асоціації був тов. Ряппо², його заступником по організаційно-адміністративним справам професор Гладстерн³, в питаннях наукової роботи тов. Величко⁴, асоціація стала “центром притяження” різних буржуазних контрреволюційних елементів поруч з пройдисвітами, що нічого спільного з науковою роботою не мали, але скористувалися з можливості дуже легко дістати марку “вченого-сходознавця”. Організатором і керівником цього процесу збирання “живих сил” (за його висловом) для утворення “сходознавчої” роботи на Україні був буржуазний професор Гладстерн, що, прикриваючись марксистською фразеологією, поширював через свої твори різні контрреволюційні погляди (розгляд нашої політики на Далекому Сході як продовження імперіялістичної політики царату, теорія деколонізації, відверте кавтоскіянство тощо). Фактично Гладстерн керував під прикриттям спочатку Ряппо, потім Полоцького українським “сходознавством”. Буржуазні вчені, що сконцентрувалися навколо асоціації, розвинули шалену діяльність, випускаючи велику антимарксистську шкідницьку літературу. Треба відмітити, що сама Україна стала тоді фортецею буржуазного сходознавства і II Всеукраїнський з'їзд сходознавства⁵ в 1929 р., як це відмічалось в Москві, фактично був з'їздом всесоюзним – тут були і з Москви, і з Ленінграду, і з низки інших місць СРСР. Цей з'їзд, як цілком вірно зазначив тов. Марр⁶ в своєму виступі на XVI з'їзді ВКП(б), продемонстрував деяке пожвавлення, навіть деякий розквіт буржуазної сходознавчої науки. Треба

значити, що на з'їзді з вітальною промовою виступив т. Скрипник⁷ і що т. Полоцький⁸ називав цей з'їзд марксистським.

Висновок за цей період. В Асоціації, що була фактично організацією, яка провадила боротьбу проти політики партії і Комінтерну в національно-колоніальному питанні, невеличка частина комуністів перетворилася на придаток буржуазної професури, на поведі якої вона весь час пленталась. 1929 р. фракція правління Асоціації поставила питання про утворення науково-дослідного Інституту Сходознавства на Україні. Так, поруч з Асоціацією 1930 р. виник Н.Д. Ін-т⁹, який було комплектовано шляхом отбору серед членів асоціації. До аспірантури велася група партійців і комсомольців, що закінчили Харківський Інгосп¹⁰, а також інші інститути. З влиттям аспірантури до Інституту тут починається боротьба з ворожим ідеологічним і організаційним керівництвом, а саме з Дирекцією, на чолі якої за спиною Полоцького фактично стояв Гладстерн і до якої входили члени партії Величко, Даниленко¹¹ (секретар партосередку), Бреденко¹² (вчений секретар). Ця боротьба набувала надзвичайно гострих форм, прорвалася на шпальти газети “Комуніст” (стаття бригади аспірантів “Проти опортуністичної халтури в питанні китайської революції” – відносно книжки плагіатора і халтурника “професора” Цукермана¹³, який писав статті до журналу “Східний світ”, орган Асоціації, і друкувався навіть в “Більшовику України”). Аспірантура розгортала боротьбу проти псевдо марксистських “сходознавців” – Гладстерна, Цукермана, Василевського¹⁴, якогось Брона¹⁵, який випадково попав до наукових співробітників, проти Дубровського¹⁶ й т.інш., а також проти наукових співробітників-комуністів, що опинилися в полоні буржуазних поглядів, – Величко, Ландо¹⁷, Полоцький. З аспірантури зрослися з Гладстерном Даниленко і Бреденко. Прикладом того, наскільки загострилася ця боротьба на сходознавчому фронті, є виключення Гладстерном низки аспірантів партійців і комсомольців з Інституту під предлогом ліквідації далекосхідного сектору, де саме скупчилися “опозиційні елементи”. Треба відмітити, що аспірантура поставила питання про Інститут в ЦК ЛКСМУ, в Москві (Н.Д. Інститут по Ки-

таю при Комакадемії) в газеті “Комуніст” (декілька статтів), “Комсомолец України”. Лист тов. Сталіна¹⁸ призвів до переламу в роботі сходознавчого фронту і не допустив розгрому аспірантури і перемоги “глядстернознавства”, цей лист призвів до зняття Полоцького з доганою, зняття секретаря партосередку Даниленко з доганою, вченого секретаря Бреденко (з доганою). Гладстерна та Цукермана з Інституту було виключено.

З 1932 року Інститут складається з невеличкої групи наукових співробітників, з яких більшість закінчила аспірантуру, а деяка частина – Дубровський, Ковалевський¹⁹, Грушевський²⁰ уявляють уламки розбитої асоціації. Вони, правда, використовуються в Інституті як фахівці – Ковалевський єдина людина в Харкові, що знає арабську мову, Дубровський працює над турецькою літературою, Грушевський над економікою Туреччини. Але й тепер робота Інституту хибує на великі недоліки. Н.Д. Ін-т *Близького Сходу* хоча і випускає досить велику для такого невеличкого складу робітників продукцію, але більшість цієї продукції не відповідає профілю Інституту. Наукові співробітники ще не досить опанували техніку (мови, джерела) науково-дослідчої роботи. Темпи роботи ще досить кволі, трудова дисципліна занепала. Інститут недостатньо контролює продукцію наукових співробітників, Близькосхідної комісії ВУАН²¹, де розквітають погляди махрово-національного порядку (акад. Кримський)²². Інститут витратив частину кадрів з аспірантури і наукових співробітників. Тепер, коли аспірантуру ліквідовано (майже вся вона пішла на практичну роботу, п'ять товаришів передано до ІЧП)²³, в Інституті не існує парторганізації. Серед членів партії наукових співробітників (Величко, Козельський²⁴, Новицький²⁵, Пархоменко²⁶, Даніленко, Екельчик²⁷ (кандидат) – т.т. Козельський, Новицький фактично від Інституту відірвалися і належать до партосередку тих установ, де вони працюють як основні робітники. Комсомольці, неоформлені кандидати КП(б)У належать до осередків на підприємствах (т.т. Чоп²⁸, Кравчик²⁹, Красильщиков³⁰). Відсутність партпроводу, певна річ, надзвичайно болюче відбивається на якості ідейної боротьби, на темпах роботи, на дисципліні. Інститут

повинен в тому, що він послабив пильність до Дубровського, Ковалівського, які хоча і не є основні працівники і майже не дають продукції в Інституті (в чому він знов таки винен), але поза Інститутом в інших інститутах випускають літературу, що потребує найпильнішого контролю. Інститут мало вивчив обличчя цих наукових співробітників, що знов таки є його величезна провина. Нарешті величезною хобою є відрив від практики, від живого знання об'єктів вивчення (країн Близького Сходу). Тут постає питання про доцільність сходознавчої роботи на Україні. Ми вважаємо, що така робота потрібна і має важливе політичне значення. Інститут робив інформацію на нараді при близькосхідньому секретаріаті ВККІ³¹, де теж було відзначено потребу сходознавчої роботи на Україні і зроблені кроки до розподілу н.д. праці з Близькосхіднім сектором ІМХ Комакадемії³².

На X з'їзді КП(б)У тов. Каганович³³ казав: «Чим же особливо вабить Україна міжнародній імперіалізм? По-перше, тим, що вона лежить на кордоні. Небезпечне існування червоної радянської України поруч з буржуазними країнами. По-друге, виходом до Чорного моря, зв'язком через Україну

з Закавказзям, Персією і середньо-азійськими ринками і нарешті економічними багатствами самої України». Соціалістична Україна, що являє найяскравіший приклад здійснення Леніним нової національної політики партії, без сумніву, має величезний революціонізуючий вплив на пригнічені імперіалістами країни Близького Сходу, з якими вона зв'язана територіально близькістю і торговими стосунками. Через це вивчення країн Близького Сходу має для України виключне значення. Наш Інститут вже зв'язан з міністерством Освіти Туреччини (Комісія вивчення українсько-турецьких взаємин), про існування асоціації і Інституту відомо за кордоном. Але, коли вважати за потрібне розгорнути роботу по сходознавству на Україні, треба руба поставити питання про Інститут в відповідних партійних інстанціях. Для цієї роботи потрібні *кадри* (ми пропонуємо притягти до Інституту партійців-сходознавців, що залишили цю роботу, – Ландо, Содіна³⁴, Невельського³⁵, Білякевича³⁶, Владимирського³⁷), *відповідна координація роботи з Москвою, матеріальна база, щільний зв'язок з об'єктами вивчення* (джерела, література, відрядження).

¹ Шліхтер Олександр Григорович (1868–1940) – економіст, державний і партійний діяч, академік ВУАН (1929), академік АН БРСР (1934), освіту отримав у Харківському і Бернському (Швейцарія) ун-тах, у 1919–1920 – нарком продовольчих справ УРСР, в 1924–1927 – ректор Комуністичного університету ім. Артема, в 1927–1929 – нарком земельних справ УРСР, у 1930–1933 – директор Українського ін-ту марксизму-ленінізму, в 1934–1938 – віце-президент АН УРСР, з 1934 очолював Раду з вивчення продуктивних сил АН УРСР. Очолював ВУНАС з моменту її заснування у 1926 р.

² Ряппо Ян Петрович (1880–1958) – радянський державний діяч, педагог. Закінчив Петербурзький університет (1909), у 1921–1928 – заступник наркома освіти України. Автор праць з історії педагогіки, організації народної освіти, відповідальний редактор ж. «Східний світ».

³ Гладстерн Олександр Миколайович (1887–1937) – фахівець з міжнародного права, організатор ВУНАС і УНДІС. Навчався у політехнічній школі у Фрібурзі, Лілльському та Харківському університетах, працював на кафедрі міжнародного права Іркутського університету, з 1924 – професор. У 1925 переїхав в Україну і зайняв кафедру у Харківському інституті народного господарства. З 1925 займався організацією ВУНАС і був її фактичним керівником, а з 1927 очолював організаційні роботи зі створення Всеукраїнського науково-дослідного інституту сходознавства, у 1930–1931 займав посаду заступника директора і керівника правничої секції того ж інституту. У 1931 внутрішні чвари в колективі змусили його покинути Україну та переїхати до Москви, де він працював у Всесоюзній академії зовнішньої торгівлі. У 1937 р. був заарештований, звинувачений у приналежності до троцькістської контрреволюційної організації і страчений. Реабілітований посмертно у 1956. Мав низку праць з проблем права країн Далекого Сходу та Туреччини. Публікувався, головним чином, у ж. «Східний світ».

⁴ Величко (Гельберштат) Лев Євсейович (Ісайович) (1879–1937) – журналіст. Вищої освіти не мав, перебував на дипломатичній роботі у Берліні, у Туреччині, працював у РАТАУ (Харків). З моменту заснування ВУНАС – її провідний співробітник (1926–1929), з 1930 – заступник директора

УНДІС, з 1931 – директор інституту Близького Сходу, член редколегії ж. “Східний світ”. Після перетворення у 1933 інституту на сектор сходознавства у складі Аграрно-економічного інституту ВУАМЛІН очолив його. З 1934 – голова Українського товариства культурних зв’язків із зарубіжжям. У 1937 оголошений агентом іноземної розвідки і страчений, реабілітований посмертно.

⁵ II Всеукраїнський з’їзд сходознавства відбувся 1–5 листопада 1929 і був визначною подією в культурному житті не лише України, а й СРСР; у своєму складі мав широке представництво з Російської федерації і республік і засвідчив високий рівень сходознавчої науки в Україні. Під час з’їзду було ухвалено рішення про розпуск ВУНАС під гаслами ідеологічної боротьби з буржуазною наукою за створення пролетарської марксистської “войовничої” Асоціації сходознавців-марксистів, як це було зроблено у Всесоюзній науковій асоціації сходознавців.

⁶ **Марр Микола Якович (1864–1934)** – радянський філолог і археолог, академік СПб. АН (1912). Закінчив Петербурзький університет (1890), з 1900 – професор цього ж університету. Досліджував іберійсько-кавказькі мови, автор своєрідної лінгвістичної теорії (т.зв. яфетичної). На XVI з’їзді ВКП(б) (1930) проголосив привітання від Всесоюзної асоціації працівників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву (ВАРНІТСО), в якому закликав до боротьби з аполітичністю у науці, відстоювати державу від зовнішніх і внутрішніх ворогів, ставив питання роботи інтелігенції під гаслом світової революції.

⁷ **Скрипник Микола Олексійович (1872–1933)** – державний і партійний діяч, академік ВУАН (1929), академік АН БРСР (1928), народний секретар і голова першого радянського уряду України – Народного секретаріату (1918), нарком держконтролю України (1919), у 1922–1927 – нарком юстиції і Генеральний прокурор, 1927–1932 – нарком освіти УРСР. У 1933 – заступник голови Раднаркому УРСР і голова Держплану УРСР, з грудня 1918 – член ЦК КП(б)У, з 1925 – член Політбюро ЦК КП(б)У, з 1927 – член ЦК ВКП(б), з 1928 – член виконкому Комінтерну. У 1933 покінчив життя самогубством.

⁸ **Полоцький Олександр Аркадійович (1886–1938)** – державний діяч. Закінчив Харківський комерційний інститут (1912), у 1917–1921 працював у Києві в Держбанку, в Харкові у Зовнішторгу, з 1922 – голова правління Українбанку, в 1928–1932 – заступник наркома освіти, з 1930 – директор УНДІС, у 1933 працював у Москві в Наркоматі іноземних справ, де й був заарештований; у 1938 страчений.

⁹ **Український науково-дослідний інститут сходознавства (УНДІС) заснований 1 січня 1930.** Очолив його заступник наркома освіти О.А. Полоцький, але організатором і фактичним керівником був О.М. Гладстерн. Завданням інституту була підготовка кадрів для науково-дослідної і педагогічної роботи, обслуговування політичних органів, участь у розробці завдань зовнішньоторговельної палати. В інституті встановлювалися сектори Близького, Середнього, Далекого та радянського Сходу, а також відділи: 1. Соціально-економічний із секціями економіки та політики і секцією права; 2. Відділ історичний із секціями тюркською, арабською, Ірану та Індії, далекосхідною; 3. Лінгвістично-літературний відділ із секціями тюркською, іранською, семітичною, хіно-японською, монголо-маньчжурською; 4. Відділ матеріальної культури мав аналогічні секції.

Колектив УНДІС частково складався з колишніх провідних співробітників ВУНАС; на історичному відділі запрацювала створена у ВУНАС Комісія з вивчення історії українсько-турецьких зносин у складі В.В. Дубровського, А.П. Ковалівського, В.М. Зуммера, М.В. Горбаня, В.І. Моргілевського та ін. Велике значення надавалося мовній комісії, яка розгорнула активну діяльність завдяки енергії її голови А.П. Ковалівського, який був водночас і секретарем історичного відділу. Праця почалася з організації семінарів перської (Ребрик), арабської (А.П. Ковалівський), японської (Кремена), турецької (О. Сафаров) мов; завданням комісії було також розроблення правопису східних мов, назв, імен в українській мові; разом з УРЕ було започатковано складання грузинсько-вірменсько-азербайджансько-українських словників. Здійснити більшість тих задумів не вдалося.

З вересня 1931 інститут змінив назву – став називатися Український науково-дослідний інститут Близького Сходу (УНДІБС), основними секторами стали турецький та перський. Деякий час інститут очолював М.П. Любченко. Незабаром старі наукові кадри поступово стали витіснятися аспірантами-партійцями (до праці допускалися лише особи, що мали партійний стаж не менш як 2–3 рр.). Арешти і репресії початку 30-х рр. повністю змінили персональний склад.

Влітку 1932 УНДІБС, очолений Л.С. Величком, був підпорядкований Всеукраїнській асоціації марксо-ленінських інституцій (ВУАМЛІН). У наступному 1933 були заарештовані О.А. Полоцький,

В.В. Дубровський, М.В. Горбань, В.М. Зуммер, Д.П. Гордєєв та ін., залишили Україну О.М. Гладстерн, А.П. Ковалівський та ін. У серпні наказом по ВУАМЛІН були злиті інститути аграрний, економічний, Близького Сходу в один Аграрно-економічний інститут, у якому колишній інститут Близького Сходу в ранзі сектору деякий час існував під головуванням Л.С. Величка, а в середині 1934 був зовсім розформований. Відтоді неіснуючі вже сходознавчі установи в офіційній пресі і в таємних документах фігурували як осередки шпигунської і контрреволюційної діяльності, що більш як на півстоліття припинило розвиток сходознавства в Україні.

¹⁰ Інгосп – Інститут народного господарства.

¹¹ Даниленко Олександр Іванович (1899 р.н.) – аспірант турецького сектору, згодом науковий співробітник УНДІБС. Організатор і директор Вечірнього технікуму сходознавства і східних мов (1930–1934), у 1933 репресований.

¹² Бреденко Роман Маркович (1900–1937) – партійний робітник. У 1919–1927 – політрук у Червоній Армії, з 1920 – секретар уповноваженого НКІС при Уряді УРСР. Закінчив Київський інститут народного господарства, з 1931 – аспірант на турецькому відділі УНДІБС. Працював у Анкарі у радянському представництві (1932–1933), в Наркоматі іноземних справ (1934–1935), з 1936 – голова протокольного сектору Київського облвиконкому. У 1937 заарештований, звинувачений у шпіонажі, страчений того ж року.

¹³ Цукерман Лазар Ілліч (1901 р.н.). Закінчив економічний та юридичний факультети Одеського інституту народного господарства (1923), в 1923–1924 викладав там само, в 1925–1927 – у Комуністичному університеті ім. Артема, з 1925 – керівник справами та вчений секретар Українсько-східної торговельної палати, у 1931 – науковий співробітник УНДІС. На початку 30-х рр. репресований. Праці з питань радянської економіки.

¹⁴ Василевський Леонід Ісаакович (1904 р.н.) – науковий співробітник УНДІС.

¹⁵ Брон Борис Ісаакович (1887 р.н.) – науковий співробітник УНДІС з 1930.

¹⁶ Дубровський Василь Васильович (1897–1966) – історик, тюрколог, громадський діяч. По закінченні Історико-філологічного інституту кн. Безбородька у Ніжині (1919) навчався в аспірантурі, а після захисту дисертації працював на Науково-дослідній кафедрі української культури, якою керував Д.І. Багалій. Перші праці з історії України з'являються у середині 20-х рр. Після заснування ВУНАС, активним членом якої він був, у його творчості починають переважати тюркологічні студії. Брав участь в організації сходознавчих з'їздів, у роботі Комісії з вивчення історичних взаємин України й Туреччини, опрацьовував документи Архіву Коша Запорозької Січі для їхньої наступної публікації. З 1931 – науковий співробітник УНДІС. Публікувався у ж. “Східний світ”, однак головні його праці залишилися у рукописах і були конфісковані КДБ під час арешту у 1933. Після відбуття покарання, не маючи дозволу повернутися до Харкова, працював учителем у середніх школах Харківської області, під час окупації емігрував і за кордоном продовжував діяльність, головним чином, як публіцист.

¹⁷ Ландо Ісаак Ілліч (1904 р.н.) – аспірант Науково-дослідної кафедри світового господарства при Одеському інституті народного господарства, з 1930 – науковий співробітник УНДІС. Досліджував питання сільського господарства і транспорту Туреччини.

¹⁸ Лист Й.В. Сталіна “О некоторых вопросах истории большевизма” надруковано у ж. “Пролетарская революция”, 1931, № 6. Він містить нищівну критику статті Слуцького про еволюцію політичних поглядів В.І. Леніна, побудовану на матеріалі його листів різних часів. Сталін стверджував, що документи в історичному дослідженні повинні використовуватися лише тією мірою, якою вони відповідають офіційним партійним настановам. Листа піднесено до рівня методологічного документа, надіслано до партосередків усіх установ для обов'язкового вивчення і виконання. Наслідком були масові репресії серед наукової інтелігенції, у вузах, наркоматах тощо, що викликало хвилю “викривань”, наклепів, т.зв. “чисток”. Будь-які наукові дослідження були поставлені під контроль партійних органів, особливо в галузі гуманітарній.

¹⁹ Ковалівський Андрій Петрович (1895–1969) – видатний український арабіст та історик. У 1916–1918 вчився у Лазаревському інституті східних мов, у 1922 р. закінчив Харківський університет, працював на кафедрі історії української культури Д.І. Багалія. Перші публікації – з історії української культури, зокрема вивчав творчість Г. Сковороди. Був одним із засновників секції сходознавства при Харківському науковому товаристві і курсів східних мов у складі ВУНАС. Вчений секретар історико-етнологічного відділу, співробітник УНДІС. У 1934 змушений був

покинути Україну і переїхав до Ленінграда, де опрацював арабські рукописи під керівництвом Г.Ю. Крачковського в Арабському кабінеті інституту сходознавства АН СРСР, готував до видання текст і коментарі до арабського пам'ятника Х ст. "Подорож Ібн Фадлана на Волгу". У 1938 заарештований та засуджений на 5 років таборів та заслання. У 1946 повернувся до Харкова, працював у Харківському університеті, у 1951 захистив докторську дисертацію і після того був професором Харківського університету (з 1951 очолював кафедру історії нового часу, з 1964 – кафедру історії середніх віків). Реабілітований у 1956.

²⁰ Грушевський Олександр Володимирович – економіст, член ВУНАС, науковий співробітник УНДІС, автор статей з економіки Туреччини, публікувався у ж. «Східний світ».

²¹ Близькосхідна комісія ВУАН (повна назва «Комісія для дослідів з історії Близького Сходу») почала діяти з лютого 1930 замість Комісії з вивчення візантійського письменства та його впливу на Україні (Візантологічна комісія). Очолював комісію А.Ю. Кримський, але тактичним керівником був К.Ф. Штепа. Завданням комісії було дослідження історії, економічних, політичних та культурних зв'язків України з народами Близького Сходу, історії революційно-визвольних рухів, підготовка та видання корпусу східних джерел до історії України. Комісією було підготовлено до видання збірник праць, який так і не був виданий. Деякі статті збірника не втратили наукового значення до наших часів.

²² Кримський Агатангел Юхимович (1871–1972) – славетний український орієталіст, академік-фундатор Української академії наук, її незмінний секретар у 1918–1928, на початку 30-х рр. перебував у жорсткій опалі, звинувачений у буржуазному націоналізмі і водночас – великодержавному шовінізмі.

²³ ІЧП – Інститут червоної професури. Вищий навчальний заклад, який готував викладачів суспільних наук для вузів, науково-дослідних установ, партійних та державних органів. Створений за постановою РНК Російської федерації у 1921. У 1930 розділений на галузеві ІЧП. У 1932 в Україні створено 6 галузевих ІЧП, які в 1934 були реорганізовані в єдиний ІЧП при ВУЦВК. Існував до 1937.

²⁴ Козельський Борис Володимирович (Полованівський Бернад Вольфович) (1902–1936) – з 1921 – співробітник ГПУ, з 1931 науковий співробітник УНДІС і водночас співробітник НКВС УРСР. Покінчив життя самогубством.

²⁵ Новицький Микола – директор і головний редактор Держлітвидаву, розстріляний у 1939.

²⁶ Пархоменко Даниїл Максимович (1902 р.н.) – аспірант турецького факультету УНДІС, пізніше працював у Наркоматі закордонних справ у Москві.

²⁷ Скецький Яків Ізраїльович (1905 р.н.) – вчився у Дніпропетровському ІНО, у 1925–1930 – на педагогічній роботі, в 1930–1932 – аспірант УНДІС. Працював у ВУАМЛІН, Київському університеті, в 1933–1935 – у видавництві «Украинский рабочий». Заарештований у 1935 за видання книжки Зінов'єва «Гражданская война в Австрии».

²⁸ Чопп Климент Семенович – аспірант китайського факультету УНДІС, пізніше мол. наук. співробітник Ін-ту філософії ВУАМЛІН. Репресований і страчений у 1935.

²⁹ Кравчик Григорій Борисович (1907 р.н.) – аспірант китайського факультету УНДІС у 1931, після 1934 працював у Комісії світового господарства ВУАМЛІН. У 1941 репресований, до 1953 перебував на засланні, у 1957 реабілітований.

³⁰ Красильщиков Олександр Маркович (1906 р.н.) – аспірант іранського факультету, після того науковий співробітник УНДІС, пізніше – лектор-міжнародник Київськ. обл. відділення Наросвіти.

³¹ ВККІ – Виконавчий комітет Комуністичного Інтернаціоналу.

³² ІМХ КОМАКАДЕМІЇ – Інститут світового господарства Комуністичної академії.

³³ Каганович Лазар Мойсейович (1893–1993) – радянський державний і партійний діяч з найближчого оточення Й.В. Сталіна, у 1925–1928 і в 1947 – перший секретар ЦК КП(б)У, один з найбільш активних організаторів масових репресій 1930 – початку 50-х рр.

³⁴ Содін Григорій Володимирович (1903 р.н.) – науковий співробітник УНДІС, читав лекції з політичної економії, згодом – редактор газети «Пролетарская правда».

³⁵ Невельський – член Харківської партійної організації, колишній секретар Кременчуцького міськкому, репресований як ворог народу і партії у 1934.

³⁶ Білякевич Іван Іванович – аспірант секції сходознавства при науково-дослідній кафедрі світового господарства, вивчав проблеми сільського господарства Китаю.

³⁷ Володимирський Іван Михайлович (1905 р.н.) – у 1931 аспірант УНДІС.

II.

ЦДА ГОУ Ф. I, оп. 20, д. 2873

Л. 114–120. Сов. секретно Секретарям ЦК КП(б)У от бригады по рассмотрению архивных материалов УАМЛИН'а

Докладная записка

Считаем необходимым сообщить Вам о следующем. Из предварительного ознакомления с архивными материалами Всеукраинской научной ассоциаций сродства, или сокращенно «ВУНАС», у нас создалось твердое убеждение, что эта псевдонаучная организация преследовала далеко не научные цели. Из всей научной продукции, выпущенной за время существования «ВУНАС», вряд-ли можно найти представляющий действительно научный интерес материал.

Деятельность этой «научной» ассоциации была также далека от мирной, кабинетной деятельности ученых. Размах и характер связей «ВУНАС», как внутри СССР, так и за границей, наводит на предположение, что к осуществлению своих целей, – явно националистических, сепаратистских, контрреволюционных, как это видно из всей литературной продукции, докладов и переписки «ВУНАС», – руководители последней прибегали к помощи иностранцев. Последнее обстоятельство не может не навести на мысль, что иностранные разведки не преминули использовать этих контрреволюционных деятелей из «ВУНАС» в своих уже целях.

Первое, что привлекает внимание, – это то обстоятельство, что расцвет работы ассоциации относится к 1926–1929 гг., т.е. к периоду, когда в крупных научных центрах, в первую очередь в Москве, Ленинграде и других, производилось очищение высших учебных и научно-исследовательских учреждений от пробравшейся туда, чуждой советской власти, буржуазной профессуры.

Этот период характеризуется также острой борьбой партии против скатывавшихся и впоследствии уже целиком ставших на контрреволюционную платформу троцкистов. В этот период ассоциация привлекает из Москвы, Ленинграда, Закавказья и других районов советской страны весьма широкий круг буржуазных профессоров, устанавливает связь с людьми,

впоследствии разоблаченными как троцкисты. Ассоциация набирает весьма большое количество якобы научных работников, включая людей, ничего общего не имеющих с наукой или, в лучшем случае, не имеющих ничего общего с востоковедением, из которых впоследствии многие были разоблачены как контрреволюционеры. Так, например, «ВУНАС» насчитывала в своем составе научных сотрудников несколько десятков профессоров, находившихся в разных концах Советского Союза. В Одесском филиале «ВУНАС» по их материалам отчета за время по 15 мая 1927 года насчитывается следующий состав сотрудников: действительные члены ассоциации в количестве 42 ученых, из которых профессоров 31. В числе профессоров 1 член Академии наук СССР, причем из профессуры Одесского Института народного хозяйства 10 чел., из профессуры Института Народного образования 16 чел. и из других институтов 10 чел.; так называемых членов соревнователей – 33 чел.; членов соревнователей студентов из местных ВУЗ'ов – 24 чел. Таким образом, в одном только Одесском филиале «ВУНАС» насчитывалось всех сотрудников 99 человек.

По отчету Киевского филиала «ВУНАС» на 1 ноября 1927 года числилось одних только действительных членов ассоциации 45 ученых.

Председателем ревкомиссии и активным членом «ВУНАС» был некий Цукерман, в то же время один из руководителей восточной торговой палаты, впоследствии разоблаченный в Коммунистическом Университете им. Артема, где он преподавал, как троцкист.

В 1926 году ассоциация избирает Раковского Х.Г.¹ почетным председателем «ВУНАС», и в своем сообщении об этом Раковскому правление пишет: «С радостью извещая Вас об этом, правление ассоциации выражает надежду, что Вы примете это избрание как доказательство глубокого уважения к Вам, стойкому борцу за освобождение трудящихся Ближнего Востока, связанному вместе с тем годами работы и руководства с рабоче-крестьянской Украиной. В лице Вашего символизируется связь между Советской Украиной и Ближним Востоком».

Далее правление ассоциации восторженно просит Раковского приехать в

Харьков и прочитав на публичном заседании доклад о положении на Ближнем Востоке.

Мы расцениваем этот шаг правления «ВУНАС» как поиски для своей ассоциации идейного патрона.

Ассоциация развертывает сеть своих филиалов в Харькове, Киеве, Одессе, пытается организовать подобные филиалы в ряде других городов Украины: Днепропетровск, Чернигов, Артемовск, несмотря на то, что в этих пунктах либо никаких, либо почти никаких кадров востоковедов не имелось. Кроме того, ассоциация имела сеть представителей во всех крупных городах Союза: в Ленинграде, Москве, Баку и других.

Само развертывание сети филиалов при выявленном факте широких контрреволюционных связей через ассоциацию заставляет сомневаться в том, что это развертывание сети филиалов имело своей целью организацию научной работы.

Наряду с организацией сети филиалов ассоциация развертывает большую пропагандистскую работу в рабочих клубах, в высших учебных заведениях, на предприятиях, организуя доклады своих работников, создавая постоянные кружки по изучению восточных стран и восточных языков. Эта пропагандистская работа на предприятиях могла несомненно служить прикрытием для контрреволюционной организационной работы на этих предприятиях, установления связи с отдельными людьми на самих предприятиях и расстановки своих людей там. Кроме того, правление «ВУНАС» издает журнал «Східний світ»², который служит убежищем буржуазной профессуре и всяким псевдонаучным проходимцам.

Развертывание ассоциацией широкой сети своих филиалов, привлечение огромного количества людей, включение их в состав членов и научных работников совершенно не соответствует интересам серьезного изучения проблем Востока и не соответствовало наличным кадрам действительных востоковедов, находящихся на Украине. Это заставляет предполагать, что широкий размах в организации филиалов, в привлечении людей и в организации пропагандистской работы являлся лишь ширмой для контрреволюционной работы.

Второе, что привлекает особое внимание при изучении материалов ассоциации, – это интенсивная работа ассоциации по организации заграничных командировок³, переписка с большим кругом лиц, проживающих за границей, и непосредственная связь с представителями иностранных государств (консулами), находящимися на территории СССР, помимо органов Наркоминдела.

В рассматриваемый период ассоциация организовала большое количество командировок различных лиц за границей (в Германию, Францию, Турцию, Грецию). Ассоциация пыталась организовать командировки также и в Японию, но, по видимому, эта попытка ее кончилась неудачно.

Широкая, бесконтрольная переписка руководящих работников ассоциации с лицами, живущими за границей, дает основание предполагать о наличии далеко не научных интересов у ряда участвовавших в этой переписке лиц. Отдельные сохранившиеся письма содержат в себе намеки на нераскрытые перепиской разговоры и взаимоотношения.

По линии связи ассоциации с представителями иностранных государств, находящихся на территории СССР, особое внимание привлекает переписка ассоциации с японским консулом в Одессе⁴, в которой представитель ассоциации и консул выясняют условия поездки в Японию и организацию взаимной помощи при этом.

В ряде документов раскрывается особый интерес работников ассоциации к вопросу о непосредственной связи с Японией помимо научных учреждений СССР.

Точно так же заслуживают внимания рекомендации правления «ВУНАС» своих сотрудников и аспирантуры на работу в Наркоматы и учреждения, которые связаны с другими странами по линии внешних отношений, очевидно с целью встретить там своих людей.

Наконец, об участниках и деятелях организации «ВУНАС». Фактическим руководителем и организатором «ВУНАС» был профессор ГЛАДСТЕРН, хотя он считался заместителем председателя правления. Председателем правления в 1926–27 гг. был товарищ ШЛИХТЕР, а с 1927 г. тов. РЯППО Я.П. По материалам архива видно, что заседание правления большей частью

проводив ГЛАДСТЕРН і вся переписка, а також і організаційна робота велась ГЛАДСТЕРНОМ (подч. карандашом).

Ближайшими його співробітниками надо вважати наступних осіб: ВЕЛИЧКО, був редактором журналу «Східний Світ», нині працює в ВОКС України; ПОЛОЦКИЙ, в своє час осуджений; некий ЦУКЕР-МАН, про якого вище говорилося; професор СИНЯВСКИЙ² – колишній голова Київського філіалу «ВУНАС», ПЕТРЕНКО⁶ – голова Одеського філіалу; професор КАГАРОВ Е.Г.⁷ – представник «ВУНАС» в Ленінграді; професор ОВОДОВ В.Н. – Москва, професор РИТТЕР⁸ і інші. Повторяємо, душою всієї асоціації, її організатором і керівником був професор ГЛАДСТЕРН.

Крім вказаних осіб, звертають на себе увагу такі співробітники «ВУНАС»: ПОГРЕБЕЦКИЙ – керівник експедицій в центральній частині Тянь-Шань (Киргизія), про яку (експедиції) Краєвнический Інститут Киргизії відомий як об'єкт авантюри; ЛОГИНОВ⁹ – голова Востоківнического музею «ВУНАС» в 1929 році; НОВИЦКИЙ – колишній одно час редактором газети «Шанхайська життя» в Китаї, а внаслідок переїзду на роботу в «ВУНАС»; КАЛЮЖНЫЙ¹⁰ – радянський представник в Празі, рекомендувавши Гладстерну зв'язатися з празьким професором РЫБКОЙ і якого він рекомендував на з'їзд «ВУНАС»; ЩУПАК, рекомендувавши в дійсні членів ЛІМ'а згаданого НОВИЦКОГО;

ИВАНУШКИН¹¹ – активний працівник Київської філії «ВУНАС» і редактор якого-то журналу (в матеріалах не вказано, якого саме), нині арештований; активне содействие правленію «ВУНАС» в дозволі закордонних поїздок оказували в різний час колишні керівники Управління науки Наркомпроса і в своє час уже осудженні ЯВОРСКИЙ¹², ОЗЕРСКИЙ¹³, ПОЛОЦКИЙ.

По архівним матеріалам проходить ще ряд активних членів партії і комсомольців. Наприклад, ДУБІНСКИЙ¹⁴ і БАР, в різний час очолювали військову комісію інституту Востоківнического в 1931 році; ЕКЕЛЬЧИК, ЧОП і КРАВЧИК – колишні комсомольці, активні працівники інституту Востоківнического. Перший з них осуджений як троцькист, а останні по наявним даним осели в Алма-Ате, де працюють; НЕВЕЛЬСКИЙ – завідував персидським відділом інституту Востоківнического в 1931 г., нині осуджений.

Ми вважаємо, що ці архівні матеріали заслуговують уважливого вивчення і перевірки, так як в наявній докладній записці ми в силу попередньої роботи над цими матеріалами не охопили всієї діяльності «ВУНАС» і всіх причасних до цієї діяльності осіб.

Члени бригади: ЛИТВАК, КУДЛАЕВА, КОНОНЕНКО, ЮРЧЕНКО
14/Х 1936 року¹⁵.

(На копії зап. напись карандашом «Разослана Секретарем ЦК КП(б)У – 10/ХІІ 36 г.).

¹ Раковський Християн Георгійович (1873–1941) – радянський політичний діяч, дипломат. У 1918 – голова Тимчасового революційного уряду України, у 1919–1923 – голова РНК УРСР, з 1923 на дипломатичній роботі, член Виконавчого комітету Комуністичного Інтернаціоналу, голова Південно-Східного бюро Комінтерну. Мав друковані праці з питань політики на Близькому Сході. В момент створення ВУНАС передбачалося підпорядкувати її РНК УРСР за прикладом Російської асоціації сходознавства; цим і пояснюється обрання його на почесного голову. Врешті-решт ВУНАС було підпорядковано Наркомосу. Раковського було репресовано у 1927, у 1934 виправдано. У 1937 заарештований вразі. Страчений у 1941, реабілітований посмертно.

² Журнал «Східний світ», головний друкований орган ВУНАС, виходив у 1927–1931. Всього вийшло 17 №№, два останні числа мали назву «Червоний Схід». Журнал мав рубрики «політико-економічну» та «історико-етнологічну», а також містив хроніку і бібліографію. Деякі із вміщених у ньому матеріалів не втратили наукового значення і в наш час.

³ В радянські часи до особи, яка мала будь-які контакти із зарубіжжям, влада ставилася з особливою недовірою та підозрою. З метою контролю у головному наглядацькому документі – особистому листку з обліку кадрів – кожний громадянин зобов'язаний був надавати відповідні відомості, так само як і про соціальне походження; ці позиції збереглися аж до 90-х рр. ХХ ст.

⁴ 1927 в Одесі запроваджувалися вечори зближення співробітників іноземних консульств з представниками радянської людності, зокрема в них брали участь працівники японського консульства Шимада й Ногурі, які запропонували організувати обмін літературою. Цей факт став потім одним з головних пунктів звинувачення одного з провідних керівників Одеської філії О.А. Сухова у контрреволюційній діяльності та у зв'язку з японською розвідкою.

⁵ Синявський Антін Степанович (1866–1951) – відомий український учений широкого профілю, економіст, природознавець, краєзнавець. Освіту отримав у Київському, Московському, Новоросійському університетах, працював у Варшавському і Томському університетах, у Катеринославі – один із засновників краєзнавчого гуртка, наукового товариства. З 1918 працював у Києві, брав активну участь у роботі ВУНАС – очолював правління її Київської філії і соціально-економічний відділ (1926–1928). Автор багатьох праць з проблем тогочасної політики в країнах Сходу.

⁶ Петренко Олександр Іванович – агент Наркомату закордонних справ, заступник голови комітету Одеської філії Української зовнішньоторговельної палати. Очолював Одеську філію ВУНАС.

⁷ Кагаров Євген Георгійович (1882–1942) – дослідник античної культури і релігії. Після закінчення Новоросійського ун-ту та стажування за кордоном у 1910–1912 приват-доцент Новоросійського, з 1912 – Харківського ун-тів, з 1914 – професор. З 1925 працював у Ленінградському університеті і в Інституті антропології та етнографії АН СРСР. Праці з єгиптології, культури та релігії Стародавньої Греції, історії єврейської мови.

⁸ Ріттер Павло Григорович (1872–1939) – видатний український сходознавець-індолог. У 1894 закінчив Харківський ун-т (учень Д.М. Овсянко-Куликовського), вдосконалював освіту у Німеччині. З 1897 працював у Харківському ун-ті, з 1899 магістрант, згодом професор кафедри санскриту і порівняльного мовознавства, автор підручників і російських та українських перекладів пам'яток стародавньої індійської літератури. Один з організаторів і перший директор курсів східних мов у Харкові, у 1926–1930 – голова історично-етнологічного відділу ВУНАС. У 1938 репресований, помер у в'язниці.

⁹ Логинов Володимир Федорович (1897 р.н.), у 1923–1926 – голова Укрполітпросвіти, член Колегії Наркомосу УРСР.

¹⁰ Калюжний Н.М. – відповідальний співробітник НКО.

¹¹ Іванушкін Василь Михайлович (1903–1937) – економіст за фахом. Закінчив Київський ін-т народного господарства, декан рабфаку там само, гол. редактор Київської філії «Книгоспілки», в 1933–1936 – директор ВБУ, голова літ. комісії при Наркомосі. Репресований і розстріляний у 1937, реабілітований у 1956. Праці в галузі бібліографії і бібліотечної справи.

¹² Яворський Матвій Іванович (1885–1937) – історик, політолог, академік ВУАН (1929), заступник голови Укрнауки (1924–1929), секретар I (історично-філологічного) відділу ВУАН (1929–1930). У 1930 репресований, засланий на Соловки і там страчений. Праці з історії України.

¹³ Озерський (Земницький) Юрій Іванович (1896–1937) – партробітник, відповідальний посадовець Наркомосу. Після закінчення Ніжинського історично-філологічного ін-ту з 1919 працював у Наросвіті заввідділом політосвіти (1926), у 1927–1930 – голова Упрнауки Наркомосу УРСР. У 1932 репресований.

¹⁴ Дубинський Ілля Володимирович (1898 р.н.) – співробітник УНДІС.

¹⁵ Кудлаєва – наук. референт, відповідальний працівник парт. комітету; Кононенко Галина Кирилівна – ст.н. працівник ін-ту історії, проф. з курсу Ін-ту черв. проф., ч.п. з 1919; Литвак – вч. секретар Ін-ту рад. будівництва та права, проф.; Юрченко Н.Вас. – ст.н. працівник літкомісії Н.-д. ін-ту ім. Шевченка.